

у Полтаві (1982) доповідь “Типологія комічного у творчості І. Котляревського і М. Гоголя”, у якій сформулював тезу про “органічний зв’язок природи сміху обох письменників, пов’язаний із так званою народною сміховою культурою” [3, 74].

Гоголівський сміх переплавив жанри народного бароко і прищепив російській словесній культурі й російському суспільству смак до сміху, якого вона не мала. Російська культура за своєю природою серйозна й навіть похмура. Цю рису земляків зауважив іще Пушкін: “От ямщика до первого поэта, / Мы все поем уныло. / Грустный вой / Песнь русская...” (“Домик в Коломне”). Такою була географія росіян, яка змушувала боротися за життя у складних природних умовах.

Гоголівський іскристий сміх спокусив росіян. “Гоголь самовільно змусив усю Росію сміятися”, – казав Іван Аксаков. Уже в “Ревізорі” автор виставив на сміх інститути імперії. Він навчив Росію сміятися. Руйнівну силу цього сміху болісно відчував Василь Розанов, який упродовж життя опонував авторові “Мертвих душ” і, зрештою, змушений був у трагічні для імперії дні визнати: “Я все життя боровся й ненавидів Гоголя: і в 62 роки думаю: ти переміг, жажливий (ужасный) хохол” (лист до П. Б. Струве, лютий, 1918). Звертає на себе увагу акцент Розанова на етнічному походженні Гоголя. Російський мислитель розумів, звідки йшла небезпека й де її почала.

За життя Михайла Трохимовича ми з ним багато говорили про Гоголя, якого вчений бачив центральною постаттю українського літературного процесу, бо його талант сформувався на естетичних засадах літературної культури українського бароко. А сміх Гоголя – зі скарбів цієї культури, як і сміх Івана Котляревського.

Бачити літературний розвиток у його цілісності, охоплюючи всю панораму естетичних виявів і форм літературного процесу декількох століть – таке до снаги лише літературознавцям першого ряду. До них належить і Михайло Яценко, який вірив в об’єднавчу силу сміху, його спроможність визначити естетичну індивідуацію українського національного мислення.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Яценко М. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. – Київ, 1964.
2. Яценко М. На рубежі літературних епох. “Енеїда” Котляревського і художній прогрес в українській літературі. – Київ, 1977.
3. Яценко М. Типология комического в творчестве И. Котляревского и Н. Гоголя // Тезисы докладов I Гоголевских чтений. – Полтава, 1982.

Отримано 4 листопада 2018 р.

м. Київ



## Віра Сулима

### СЛОВО ПРО ВИДАТНОГО ДОСЛІДНИКА “СЛОВА”

В історію Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України окремою промовистою сторінкою вписаний науковий доробок Леоніда Єфремовича Махновця (1919 – 1993) – видатного вченого, літературознавця, історика, археолога, перекладача.

Ветеран Другої світової війни, випускник Київського університету, в 1950 р. Л. Махновець захистив кандидатську, а з перебігом років і докторську дисертації; остання в 1964 р. вийшла книжкою “Сатира та гумор української

прози XVI – XVIII століть”. Як співробітник Інституту літератури Л. Махновець став автором низки важливих розділів до першого й другого томів “Історії української літератури” (Київ, 1967), зокрема й автором розділу про “Слово о полку Ігоревім”. Тоді ж побачила світ упорядкована ним збірка, куди ввійшли текст пам’ятки, її переклади та переспіви.

Не варто забувати, що 1972 р. (талановитий учений саме завершив важливе й прецікаве дослідження про біографію Григорія Сковороди) пильні ідеологічні наглядачі добачили в рядках книжки вияви непоштивості й прихованого насміху на адресу російської цариці Єлизавети Петрівни. За лихою тодішньою тенденцією автора було звинувачено в “антиісторизмі”, “буржуазному націоналізмі”, що стало підставою для звільнення його з роботи. Перегодом (не без тиску закордонної наукової громади) Л. Махновця зарахували в науковий штат Інституту археології АН УРСР, у стінах якого видатний учений багато зробив для розвитку як історичної науки, так і філології: у 1989 р. він опублікував у власному перекладі скрупульозно прокоментований “Літопис Руський (за Іпатіївським списком)”, за що 1990 р. був удостоєний Державної премії УРСР імені Т. Г. Шевченка.

Паралельно з роботою над літописом невтомний дослідник розшифровував магічно привабливі тематичні вузли “Слова о полку Ігоревім”, а в 1984 р. вперше висловив власну версію щодо Володимира, сина галицького князя Ярослава Осмомисла, як найімовірнішого автора твору, невдовзі ґрунтовно й усебічно вмотивовану в його монографії “Про автора “Слова о полку Ігоревім” (Київ, 1989).

Практично одночасно з Л. Махновцем письменник і науковець С. Пушик (він тоді працював над поетичним перекладом “Слова о полку Ігоревім”), також звернув увагу на особу цього молодого галицького князя.

У згаданій монографії Л. Махновець засвідчив глибоку обізнаність у проблемі, розгортаючи на початку дослідження масштабну панораму історії пошуків автора твору. Він визнавав свою книжку як таку, що належить “до більш як трьох тисяч інших праць на тему вікопомного шедевру” [1, 238]. Дослідників XIX – XX ст., котрі шукали автора анонімної пам’ятки, було ледь не півсотні.

Одні вчені з’ясовували походження чи соціальний стан гіпотетичного автора – за різними здогадами, він міг бути й киянином, і галичанином, і чернігівцем, міг бути придворним чи мандрівним співцем, онуком Бояна чи половцем-оповідачем та навіть священиком. Інші наважувалися називати ім’я автора “Слова”, вишукуючи його серед історичних осіб того часу: ним міг бути і книжник Тимофій з Іпатіївського літопису, і син тисяцького й конюх, який схилив Ігоря до втечі з полону, і легендарний Боян, і славетний співак Митуса, згадуваний в Іпатіївському літописі, і співець Ходина, і тисяцький Рагуїл Добринич, і київський боярин – літописець Петро Бориславич; автором називали й головного героя твору новгород-сіверського й чернігівського князя Ігоря Святославича; відпрацьовували й версію авторства київського князя Святослава Всеволодовича.

О. Мишанич наголошував на тому, що важливими етапами на шляху до побудови власної версії була робота Л. Махновця над перекладом і коментуванням “Літопису руського”, над виданнями тексту “Слова” і його перекладів, а особливо – укладання родоводу “руських князів, починаючи від Рюрика”; на часи “Слова”, зазначав учений, у Русі жило “9-те, 10-те й 11-те покоління – усього 299 князів, княгинь, княжичів, князівен і княжат” [1, 30].



Леонід Махновець

У цьому середовищі Л. Махновець і шукав людину книжну, здібну до слова, музики, обізнану в усіх державних справах, близьку до більшості князівських родин, надто до тих, що правували на Київській, Чернігівській, Новгород-Сіверській землях.

Своїми прямими попередниками Л. Махновець уважав тих, хто дійшов до розуміння, що автором такого твору міг бути *князь* чи був *лише князь*: В. Ржига (1934), М. Шарлемань (1950-ті роки), В. Чивіліхін (1984). Також важливими були припущення О. Орлова, А. Петрушевича, М. Зарубіна та ін. про ймовірного автора “Слова” – вихідця саме з Галичини. Підкріплюють версію українського дослідника і спостереження Д. Лихачова, який у тексті пам’ятки бачив близькість автора твору до Ігоря Святославича і Святослава Київського. “І. П. Ёрьомін (1950), – зазначав Л. Махновець, – висловив думку, що автор “Слова” міг бути навіть родичем когось із найближчого кола Святослава київського. О. В. Соловійов (1948) висунув науково плідну ідею про родинно-сімейну тематичну настанову автора “Слова”. <...> Б. О. Рибаків (1971) підвів основу під дату, місце та обставини першого звучання “Слова” – 15 серпня 1185 року у Києві, на урочисто-державному акті у великого князя київського Святослава Володимировича на честь повернення з полону Ігоря Святославича” [1, 238–239]. Вельми важливим є опертя Л. Махновця на відповідні суголосні спостереження інших знавців, котрі зусібіч прокладали стежки до особи ймовірного автора “Слова”, а підсумково стають багатоголосим “так” на підтвердження його гіпотези.

Рішуче обстоюючи правомірність версії Л. Махновця, її фактографічне підґрунтя, чітку логіку, досягнення археології й солідність аргументації, О. Мишанич писав, що значення цієї праці важко переоцінити: “По-перше, вона вибиває ґрунт з-під ніг скептиків, сумніви щодо часу написання “Слова” тепер повністю відпадають. По-друге, вона примушує по-іншому подивитися на ідейно-художній зміст твору, його жанрову природу, систему образів, співвідношення в ньому поганського та християнського елементів. По-третє, вона ставить твір у контекст доби, конкретних міжкнязівських стосунків, пояснює цілу низку так званих “темних” місць у тексті, спонукає іншими очима дивитися на єдність земель Давньої Русі та характерний для XII століття процес феодалного роздрібнення” [2, 31–32].

У розлогіму розділі книги “Галицький Осмомисл Ярослав і родовід генія” автор версії показав, що Володимир Ярославич (1151 – 1198) був сином галицького князя Ярослава Осмомисла, онуком Ольги Юріївни, галицької княгині, дочки Юрія Довгорукого, отже, правнуком великого князя київського Юрія Довгорукого і праправнуком Володимира Мономаха; тобто автор “Слова о полку Ігоревім” походив із роду княгині Ольги.

Рідна сестра Володимира Ярославича – Єфросинія Ярославна була дружиною новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, сам Володимир Ярославич мав дружину Болеславу – доньку Святослава Всеволодовича, київського князя, героя “Слова”. У розділі книжки “Удома, в землі галицькій” можна прочитати контраверсійні уточнення стосовно імені Єфросинія, яке, на думку дослідника, достовірно не підтверджується; не менш детективні версії висловлено й про долю Болеслави. Історія життєвих митарств самого Володимира Ярославича – це захопиви мандри князя-ізгоя. Його доля, кажучи словами Л. Махновця, “не різнилася від долі смерда, а психологічно була ще гіршою” [1, 239]. Шукаючи прихисток то в одного удільного князя, то в іншого, зазнаючи поневірянь, нещасливий князь урешті дістався до Чернігівщини. У Путивлі його тепло вітали зять Ігор і сестра Ярославна. Цінним набутком тих мандрів молодого галицького князя землею Руською стало знайомство з

тодішнім людом і знання про реальні біди й загрози, які переповнювали життя простих русичів.

Дослідник писав: “У силу цього та іншого, Володимир Ярославич – і це свідчить “Слово” – став над діями, ідеями та прагненнями свого соціального стану. А в тій конкретно-історичній ситуації, коли злобою дня було всенародне горе Руської землі внаслідок постійних ворожих навал, що плюндрували рідну землю, треба було виступати речником єднання всіх сил для оборони й захисту вітчизни. Ось у такій обстановці кінця літа 1185 року і прозвучало “Слово о полку Ігоревім”, звернене до всіх, хто має силу і міг організувати оборону Русі, з’єднатися і дати мир і спокій рідному народові, який хотів одного – жити і трудитися. Прозвучало воно із самого державного верху – із великокняжого терема в Києві, де було осереддя верховної влади” [1, 239]. Ці слова, які так гостро й болісно резонують із сьогоднішніми реаліями України, цитуємо на спомин про видатного вченого, великого патріота, самовідданого дослідника києворуської книжності Леоніда Єфремовича Махновця, який розумів, що “свій час потребує слуги свого” й відслужив своєму часу й народові сповна.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *Махновець Л.* Про автора Слова о полку Ігоревім. – Київ, 1989.
2. Слово о полку Ігоревім” та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі. Вид. підгот. чл.-кор. НАНУ О. Мишанич. – Харків, 2003.

Отримано 8 жовтня 2018 р.

м. Київ



## Микола Сулима

### ОЛЕКСА МИШАНИЧ – ТВОРЕЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ МЕДІЄВІСТИКИ

У наших давніх літописах поряд із більш чи менш розлогими записами трапляються й дуже короткі або й зовсім порожні (німі) роки, як-от ці: “У рік 6361 [853]”, “У рік 6362 [854]”, “У рік 6363 [855]”... Гадаємо, що в літописі життя Олексі Васильовича Мишанича (1 квітня 1933 – 1 січня 2004), коли б такий текст існував, порожніх чи німих років практично не було б, адже кожний рік, кожний день життя відомого вченого, доктора філологічних наук, члена-кореспондента НАН України, професора наповнювала щоденна невтомна праця. “Машинич” – так по-дружньому називав його один із колег, наголошуючи на унікальній здатності науковця до невтомної багатопланової діяльності.



Олекса Мишанич

Сорок п'ять років О. Мишанич працював в Інституті літератури, тут пройшов шлях від аспіранта до завідувача відділу, від вченого секретаря академічної установи до заступника голови ВАК України. Тут він став заслуженим діячем науки і техніки України, лауреатом Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка.